

УДК 343.133:343.15

В.В. НАЗАРОВ, канд. юрид. наук, доц.

Київський міжнародний університет

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИРОК Й ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ

Розглянуті особливості кримінального судочинства щодо співвідношення обвинувального вироку й обвинувачення у кримінальному процесі.

Обвинувачення - одне із самих давніх і найбільш значимих процесуальних явищ, що фактично сприяло виникненню самого кримінального судочинства, оскільки потрібно було для того щоб судити про вину певної особи в забороненому, злочинному діянні [1, с.8].

Згідно з п.29 ст.6 проекту КПК України, "обвинувачення - твердження про вчинення певною особою злочину, висунуте у встановленому цим Кодексом порядку" [2, с.5]. Воно є предметом функції обвинувачення в судовому розгляді і визначається судом, доведеним чи не доведеним в цілях здійснення правосуддя по кримінальних справах. Обвинувальний вирок - це вирок, який постановляється судом у випадку, коли в ході судового розгляду доведено винність підсудного у вчиненні злочину [3, с.273].

Вирок і обвинувачення, яке було пред'явлене особі на досудовому слідстві, повинні перебувати у визначеному співвідношенні. У випадках, коли в суді з'ясовуються обставини, що змінюють обвинувачення, необхідно суворо дотримуватися встановлених меж можливої його зміни в ході судового розгляду. Межі обвинувачення в суді визначені ст.275 КПК, де зазначається: "розгляд справ провадиться тільки відносно підсудних і тільки в межах пред'явленого їм обвинувачення" [4, с.539].

Розглядаючи дане питання, М.С. Строгович підкреслював, що предметом розгляду по кримінальній справі є обвинувачення певної особи у вчиненні певного злочину. Суд не досліджує той або інший факт "взагалі", він судить підсудного, який обвинувачується у вчиненні злочину. У своєму вирокі суд повинний визнати встановленими або не встановленими саме ті факти, що входять до складу обвинувачення підсудного [5, с.212-213].

Зазначений вислів цілком відповідає соціально-політичним і правовим реаліям середини ХХ сторіччя в радянській державі в цілому та юридичній науці зокрема. Проте вислів, що "суд... судить підсудного" викликає заперечення. Необхідно тлумачити співвідношення суду і особи, якій пред'явлене обвинувачення у вчиненні злочину, і справа якої направлена до суду згідно з чинним законодавством.

На думку А.Ф. Єфремова, сьогодні, в умовах конституційного поділу влади, значно зростає роль судових органів у захисті прав і законних інтересів громадян та

юридичних осіб. Багато правових норм, що регламентували діяльність судової влади за радянських часів, мали вважатися еталонними навіть з погляду світових стандартів. Нещастя лише в тому, що між конституційними деклараціями й реальною дійсністю існувала колосальна прірва. У СРСР ніколи не було незалежної і самостійної судової влади. Приблизно до 1990 р. суд розглядався як у законодавстві, так і в юридичній літературі в якості одного із правоохоронних органів. У правовій державі такий підхід неможливий ні з політичного, ні з теоретичного, ні з практичного поглядів [6, с.77].

Після проголошення незалежності ситуація в країні поступово змінюється. Стаття 6 Конституції України закріпила судову владу як гілку державної влади в системі інших гілок державної влади [7]. Стаття 14 Закону "Про судоустрій України" має чіткий і недвозначний заголовок: "Самостійність судів і незалежність суддів". У самій же статті сформульоване найважливіше положення: "Суди здійснюють правосуддя самостійно. Судді при здійсненні правосуддя незалежні від будь-якого впливу, нікому не підзвітні і підкоряються лише закону" [8, с.37].

Судова влада в правовій державі, проголошеній в Україні, є самостійною гілкою влади. При здійсненні правосуддя суд - безсторонній арбітр у суперечці сторін. У різних галузях правозастосовчої практики цивільного, кримінального, адміністративного судочинства сторонами можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи, у тому числі і сама держава в особі різних установ, організацій тощо. Завжди, маючи в якості предмета питання про порушення чийось прав, судовий розгляд обов'язково повинен відбуватися в таких умовах, коли сторони, які сперечаються, знаходяться в рівних умовах, мають рівні можливості для захисту і відстоювання власних інтересів. При цьому не є важливим, яка сторона є ініціатором судового процесу. Це положення є принципом змагальності судочинства.

Відповідно до чинного кримінально-процесуального законодавства в ролі обвинувача виступає прокурор, що підтримує в суді державне обвинувачення, і потерпілий в справах, передбачених частиною 1 статті 27 КПК та в інших випадках, передбачених КПК. У ролі обвинувачуваного завжди виступає фізична особа. Проте, таке положення справ ніяким чином не можна охарактеризувати

ти фразою "суд... судить підсудного". Рівноправність сторін у кримінальному судочинстві закріплено законодавчо.

У ст.16¹ КПК чітко встановлено зміст і механізм здійснення змагальності, яка гарантується конкретними визначеннями і приписам, серед яких слід особливо зауважити:

- однозначно розмежовуються функції обвинувачення, захисту і вирішення справи;
- дослідження доказів здійснюється двома протилежними сторонами обвинувачення (державний обвинувач, потерпілий, цивільний позивач та їхні представники) і захисту (підсудний, захисник, цивільний відповідач та їхні представники);
- сторони в процесі рівні в правах;
- суд не є стороною у справі, він керує процесом розгляду кримінальної справи і на основі незалежності від сторін, об'єктивності та неупередженості вирішує справу,

- суд забезпечує повноцінну змагальність сторін створенням необхідних умов для виконання ними їх процесуальних обов'язків і наданих їм прав [4, с.53-54].

У ст.15 КПК Російської Федерації принцип змагальності сторін прямо вказує на те, що «суд не являється органом уголовного преследования, не выступает на стороне обвинения или стороне защиты. Суд создает необходимые условия для выполнения сторонами их процессуальных обязанностей и осуществления предоставленных им прав». Крім того, «стороны обвинения и защиты равноправны перед судом» [9, с.40].

Іншими словами, сторони обвинувачення і захисту різні, мають власну специфіку, обумовлену суб'єктами, що їх представляють, їх інтересами, повноваженнями на несудових стадіях кримінального процесу, виконуваними процесуальними функціями, і навіть різними умовами, в яких вони здійснюють доведення власних тверджень. Однак у судовому розгляді сторони мають у своєму розпорядженні рівні права і не мають ніяких процесуальних переваг один перед одним.

Проте, основна думка наведеного вислову М.С. Строговича зберігає свою актуальність для даної роботи. Предметом розглянутої судом суперечки сторін є обвинувачення особи у вчиненні конкретного злочинного діяння. У процесі судового розгляду перевіряється вірогідність і доведеність тієї і тільки тієї сукупності фактів, що включені до складу обвинувачення, викладеного в обвинувальному висновку. Інакше бути не може. Суд не вправі розглядати справу відносно осіб, яким не пред'явлене обвинувачення. Суд не може вийти за межі обвинувачення, по якому суддею було призначено судові засідання. Суд не вправі за результатами судового розгляду справи змінити обвинувачення підсудного на більш тяжке чи таке, що істотно відрізняється від пред'явленого за фактичними обставинами, а також не вправі за власною ініціативою в будь-який спосіб поставити питання про таку зміну обвинувачення. При пору-

шенні цих правил вирок підлягає скасуванню.

Розглядаючи співвідношення понять обвинувачення і судового вироку, Ф.Н. Фаткуллін вважає таку кореляцію цінною, оскільки вирок суду як акт правосуддя завжди виступає, насамперед, як засіб вирішення по суті обвинувачення [1, с.133]. Проводячи судовий розгляд у межах обвинувачення, по якому призначено судовий розгляд, суд може не погодитися з цим обвинуваченням. У цьому випадку він виносить виправдувальний вирок, тобто виправдує підсудного, або ж змінює обвинувачення – виносить обвинувальний вирок по іншому обвинуваченню.

Кримінально-процесуальний закон зазначає про нове обвинувачення та зміну обвинувачення в суді, зокрема, у статті 276 КПК про нове обвинувачення, яке не було пред'явлено на досудовому слідстві. В ній йдеться, що коли дані судового слідства вказують, що підсудний вчинив ще й інший злочин, по якому обвинувачення не було йому пред'явлено, суд за клопотанням прокурора, потерпілого чи його представника, не зупиняючи розгляду справи, виносить ухвалу, а суддя - постанову, якими про вчинення цього злочину повідомляє прокурора. У тих випадках, коли нове обвинувачення тісно пов'язане з початковим і окремий розгляд їх неможливий, вся справа повертається для додаткового розслідування. Після додаткового розслідування справа направляється до суду в загальному порядку.

Стаття 277 КПК зазначає про зміну обвинувачення. Так, під час судового розгляду справи можуть виявитися обставини, які вимагають зміни обвинувачення, викладеного в обвинувальному висновку. Чинне законодавство дозволяє саме прокурору в такому випадку змінити пред'явлене особі обвинувачення, змінивши тим самим межі судового розгляду справи.

Зміна прокурором обвинувачення в суді допускається лише за таких умов:

- якщо при цьому не порушуються правила підсудності (наприклад, не може прокурор при розгляді справи в місцевому суді змінити кримінально-правову кваліфікацію злочину на таку, справа про яку підсудна по першій інстанції апеляційному суду);

- якщо при цьому не будуть порушені правила про обов'язковість проведення досудового слідства (наприклад, не може прокурор при розгляді справи, що надійшла до суду в порядку, передбаченому гл.35 КПК, змінити кримінально-правову кваліфікацію злочину на таку, у справі про яку провадження досудового слідства відповідно до ст.111 КПК є обов'язковим).

Прокурор не може доповнити обвинувачення підсудного новими епізодами злочинної діяльності (навіть якщо вони охоплюються кваліфікацією інкримінованого злочину) або звинуватити його у вчиненні іншого злочину, якщо тільки цей злочин не знаходиться в ідеальній сукупності із тим злочинном, у вчиненні якого обвинувачується підсудний.

Зміна прокурором обвинувачення має відбуватися

виключно при виявленні нових суб'єктивних (умисел чи необережність, мотив, ціль) та об'єктивних (суть діяння, його кваліфікуючі ознаки та наслідки) властивостей, а також кримінально-правової кваліфікації того злочину, у вчиненні якого обвинувачується підсудний. Зміна обвинувачення може бути спрямована як в бік покращення, так і в бік погіршення становища підсудного.

Передбачивши можливість погіршення становища підсудного під час судового розгляду справи, закон встановив ряд норм, які мають гарантувати право підсудного на захист у таких випадках. По-перше, прокурор не вправі змінити обвинувачення в усній формі, а також після закінчення судового слідства. Дійшовши до переконання, що пред'явлене особі обвинувачення потрібно змінити, прокурор виносить постанову, в якій формулює нове обвинувачення та викладає мотиви прийнятого рішення, оголошує її і вручає копії підсудному, його захиснику і законному представнику, потерпілому, позивачу, відповідачу та їхнім представникам. Постанова приєднується до справи.

По-друге, суд зобов'язаний роз'яснити підсудному особливості ситуації, що склалася, що він буде захищатись в судовому засіданні від нового обвинувачення. Після цього суд відкладає розгляд справи не менше ніж на три доби для надання підсудному, його захиснику і законному представнику можливості підготуватись до захисту проти нового обвинувачення. Очевидно, що головуючий повинен роз'яснити весь комплекс прав і обов'язків підсудного, що виник у зв'язку зі зміною обвинувачення, та вжити необхідних заходів до забезпечення прав підсудного (наприклад, права мати захисника) [4, с.543].

Крайнім випадком зміни обвинувачення є повне відмовлення обвинувача від його підтримки. Коли в результаті судового розгляду прокурор дійде до переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого підсудному обвинувачення, він повинен відмовитися від обвинувачення і у своїй постанові викласти мотиви відмови. Зауважимо, що такий обов'язок покладається законом лише на обвинувача державного. Приватному обвинувачеві (потерпілому, його представникам) закон також не забороняє відмовитися від висунутого обвинувачення, але обов'язку такого ні в якому випадку не покладає. Ці учасники кримінального судочинства вправі мати і відстоювати свою власну позицію, не пов'язану з позицією прокурора.

Отже, важливою обставиною, що обумовлює мож-

ливість зміни обвинувачення в суді на більш тяжке або на таке, яке істотно відрізняється від раніше пред'явленого, є те, що на суд у кримінальному процесі покладається тільки одна функція - відправлення правосуддя. Суд не вправі самостійно формувати у відношенні підсудного обвинувачення, виконуючи тим самим роботу органів кримінального переслідування. У процесі судового розгляду і сторони, і сам суд обмежені межами обвинувачення, сформульованого в обвинувальному висновку. Вихід за межі цього обвинувачення можливий лише у випадку, якщо такими змінами не порушується право підсудного на захист і ні в якій формі не погіршується його положення. Внесення змін, що полегшують положення обвинувачуваного, практично не обмежено: у такий спосіб обвинувачення може бути змінене як обвинувачем аж до повного відмовлення від підтримки обвинувачення, так і судом аж до винесення виправдального вироку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фаткуллин Ф.Н. Обвинение и судебный приговор. –Казань: Казанский ун-т, 1965. –531 с.
2. Проект КПК України /Внесений на розгляд Верховної Ради України Г.А. Васильєвим, В.Р. Мойсиком, О.М. Бандуркою тощо. –К., 2002.
3. Популярна юридична енциклопедія /Кол. авт.: В.К. Гіжевський та ін. –К.: Юрінком Інтер, 2003. –528 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар /За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. –К.: Форум, 2003. –938 с.
5. Строгович М.С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе. –М.: Академия наук СССР, 1955. –384 с.
6. Ефремов А.Ф. Принципы и гарантии законности. – Самара: Самарский гос. ун-т, 1999. –120 с.
7. Коментар до Конституції України /Авер'янов В.В., Бойко В.Ф. –К.: Верховна Рада України, Ін-т законодавства, 1996. –384 с.
8. Коментар до Закону "Про судоустрій України" /Заг. ред. В.Т. Маляренка. –К.: Юрінком Інтер, 2003. –464 с.
9. Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации /Под общ. ред. В.М. Лебедева. –М.: Спарк, 2003. –1007 с.

Надійшла до редакції 24.10.2003

НАЗАРОВ В.В. ОБВИНТЕЛЬНОЙ ПРИГОВОР И ОБВИНЕНИЕ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ И ИХ СООТНОШЕНИЯ

Рассмотрены особенности уголовного судопроизводства относительно соотношения обвинительного приговора и обвинения в уголовном процессе.

NAZAROV V.V. THE VERDICT OF GUILTY AND ACCUSATION OF CRIMINAL TRIAL AND THEIR PARITIES

Features of criminal legal proceedings concerning a parity of a verdict of guilty and accusation of criminal trial are considered.